

L'orde dels hospitalers a Sant Jordi Desvalls

En un document datat el 25 de juliol de 1147, el comte Ponç Hug d'Empúries permutava i concedia a la comanda de l'orde dels hospitalers de Sant Joan de Jerusalem, que estava establerta a Sant Llorenç de les Arenes, un seguit de drets i propietats a Sant Jordi Desvalls. Però, això succeï realment?

Text i fotos > JOSEP CAMPRUBÍ SENSADA, doctor i especialista en història medieval

A final de l'any 1521 algú, no sabem qui, va demanar a la notaria de Sant Jordi Desvalls que li fes una còpia d'un document datat gairebé quatre-cents anys abans. Aquesta còpia fou signada el 3 de novembre pels notaris Joan Pagès, Antoni Teixidor i Jaume Campània, i pel jutge Galzeran Nat (o *Nató*), els quals donaren fe que el text que ells havien copiat era

fidel al del document presentat. Avui dia, el pergamí original que ells van veure ha desaparegut i tan sols queda l'exemplar que van signar els tres notaris i el jutge, desat a l'Arxiu Capitular de la Catedral de Girona, en el número 2 de la carpeta de còpies. El fet que sigui un exemplar escrit sobre paper en lloc de pergamí, com era més usual a l'època, i la dificultat de llegir-lo a causa de la cal·ligrafia de l'escrivent han

fet que hagi passat desapercebut entre els historiadors, ja que, de moment, no n'hem trobat cap referència bibliogràfica. Nosaltres descobrirem aquest document l'any 2009 i, juntament amb altres textos, el transcrivírem i posteriorment el presentarem en un treball de final de postgrau. Però, què deia el document que es va copiar a la notaria de Sant Jordi Desvalls?

El contingut del document

Es tractava d'un text en el qual Ponç Hug, comte d'Empúries (1116-1154), per respecte a Jesucrist i a la Verge Maria i per remei de la seva ànima i de la dels seus avantpassats, permutava la parròquia i la vila de Sant Jordi Desvalls amb el comanador de Sant Llorenç de les Arenes (actual municipi de Foixà), de l'orde dels hospitalers de Sant Joan de Jerusalem, a canvi d'una propietat no especificada a Bordils, de la qual tan sols apareix l'esment.

Per il·lustrar el lector, direm que l'orde de Sant Joan, conegut posteriorment com a orde dels germans hospitalers, orde dels cavallers hospitalers, orde hospitalari o orde de Malta, va néixer entorn de l'any 1084, quan uns mercaders del regne de Nàpols van decidir fundar un hospital al costat de l'església del Sant Sepulcre de Jerusalem, i que dedicaren a Sant Joan Baptista. Posteriorment, es van convertir en monjos guerrers, igual que els templers o els cavallers teutons. A Catalunya feren acte de presència a inicis del segle XII, però a les contrades gironines sembla que s'hi establiren

>> Plaça Major de Sant Jordi Desvalls, amb el castell i l'església de Sant Jordi.

>> Nucli antic de Sant Jordi Desvalls, que suposadament el comte Ponç Hug d'Empúries permutà amb els hospitalers.

més tard, ja que en tenim documentada una comunitat a Sant Llorenç de les Arenes el 1236 i una altra a Avinyonet el 1257. En aquell mateix moment hi havia una comunitat de l'orde dels pobres cavallers de Crist i del Temple de Salomó, més conegut com a orde dels templers, establerta a Aiguaviva, i una altra a Castelló d'Empúries. Quan en el segle XIV el Papa Climent V les va abolir, les propietats que tenien passaren a l'orde dels hospitalers, i llavors aquests tingueren quatre comandes. La comanda era el nom amb el qual es designava cada comunitat religiosa, al capdavant de la qual hi havia un comanador.

Pel que fa al nostre document, les concessions que fa Ponç Hug apareixen perfectament detallades a l'extens text (de gairebé 1.800 paraules) i per això sabem que de Sant Jordi Desvalls cedeix censos, rendes agràries, tasques (desena o onzena part de la collita), els serveis que havien de prestar els homes i les dones (sovint jornades de feina per al senyor), els prats, les deveses, les pastures, el forn, la carnisseria, les aigües i tots aquells altres drets que hi pogués haver. No en reté res, excepte en el cas que morís allà i no el poguessin treure, ja que s'entén que l'haurien d'enterrar, i també es reserva la tercera part d'una propietat

de Sobrànigues, sota pena de ban de cinc sous, que podrien augmentar fins a vint per a qui no ho respectés. També cedeix l'escrivania i la notaria, així com una part del riu Ter on només el comanador podrà donar permís per fer-hi alguna bassa, resclosa o molí. Així mateix, concedeix al comanador el dret d'executar la pena de mort dins del terme, que s'haurà de fer en presència del jutge i altres autoritats. I si fos el cas que el comte d'Empúries o algun dels seus successors no complís això que hem dit fins ara, el comanador rebria una compensació que serien cinc dies de fatiga (treballar per a ell cinc dies).

Ponç Hug també els concedeix el dret de poder edificar o ampliar el castell, força (casa fortificada o torre) i muralles a qualsevol lloc de l'actual castell, parròquia o terme, en els quals es podria refugiar la gent de la contrada i, en cas que el comanador no ho complís, perdria tots els béns que estiguessin relacionats amb allò que hagués transgredit. I en cas que els habitants del lloc no es poguessin refugiar al castell, força o muralles, s'haurien d'arrecerar on els indiqués el comanador. Aquest privilegi es dona des de la vila de Castelló (el centre principal del comtat d'Empúries), on s'esmenta que les universitats (reunions de govern local), els

castells i les baronies no podran interferir en la permuta.

També diu que ningú podrà fer cap casa ni cap torre en aquest lloc, terme o parròquia sense el consentiment del comanador o els seus successors, i li dona els drets dels fogatges (impostos que s'aplicaven a cada unitat familiar i que eren per al rei), casaments, donacions i donatius, i també els cedeix els honors feudals.

Qui hi posi algun impediment haurà de pagar una pena de tres-cents mil sous, la mateixa que rebrà qualsevol persona del terme, de la seva universitat, castell, baronia o vila que contradigui aquestes donacions. Si el comte d'Empúries o algun successor seu pertorbés aquestes concessions, perdrien la vila de Castelló d'Empúries, que seria per als hospitalers com a compensació. Ponç Hug dona permís al comanador i als seus monjos per apropiari béns de les persones que contradiguin les donacions i concedeix a les persones de Sant Jordi Desvalls el dret de poder transitar per tots els llocs que siguin del seu domini (comtat), sota pena de tres-cents mil sous si no es compleix. I en cas que el rei obtingués el comtat d'Empúries, no podria contradir aquesta donació i, si ho fes, es disposa que entraria a l'infern i que Roses i Cadaqués serien per al comanador

>> Veïnat de Sobrànigues, on suposadament el comte Ponç Hug d'Empúries tenia propietats.

(i la comanda). També dona als monjos hospitalers el dret de transportar i vendre sal per tots els dominis del comte.

Signen com a testimonis Bernat des Puig, Joan de Traballs i Berenguer de Cabanes, i com a escriptor, Bernat de Fortià.

Pel seu contingut, aquest document podria aportar informacions valuosíssimes per a la historiografia, com ara les relacions del comte d'Empúries amb els hospitalers o les possessions d'aquest orde a Sant Jordi Desvalls a inicis del

segle XII, unes dades que fins ara eren desconegudes. I diem «podria aportar» perquè dubtem de la seva veracitat, ja que hi ha massa coses fora de context.

Les causes de la sospita

A inici del segle XII no existien les universitats (fins a inici del XIII) ni les penes de ban (pròpies del segle XVI); ni les notaries ni les escrivanies (aparegueren a final del segle XII i es generalitzaren a inici del XIII); ni les baronies (segle XIII) ni els fogatges (imposats el 1368,

en temps del rei Pere el Cerimoniós). Així, pels elements que hi apareixen, el document hauria d'haver estat redactat a començament del segle XVI o, com a molt aviat, els darrers anys del XV si acceptéssim que en aquell moment poguessin existir les primeres penes de ban. Segons consta en estudis fets sobre l'orde dels hospitalers, la comanda de Sant Llorenç de les Arenes apareix documentada per primer cop entorn de 1236 i, per tant, no existia el 1147.

A més a més, hi ha altres formalitats que no ens lliguen: per exemple, tot i que al document es parla de permuta, no s'esmenta mai quin és el bé que el comte d'Empúries rep a Bordils i, en canvi, gairebé tot el text fa referència als béns i drets que rep el comanador, cosa que acaba convertint el document més en una mena de cessió de privilegis que no pas en una permuta. La pena de tres-cents mil sous és exageradíssima, ja que la clàusula que normalment apareix als documents de l'època diu que s'ha de restituir per tres vegades el valor d'allò que s'ha usurpat o perjudicat. També és estrany que el redactor del document original no fos un clergue, perquè a inicis del segle XII n'eren els encarregats (excepte en algun cas aïllat i comptat) i els escrivents laics aparegueren posteriorment, amb el naixement de les notaries. Un altre fet molt sospitós és que no s'esmenti mai el nom del comanador que actua en nom de la comunitat religiosa. També sobta el fet que hi aparegui una clàusula per la qual si el comte d'Empúries no compleix aquesta donació, perdria Castelló d'Empúries, Roses i Cadaqués a favor de la comanda, ja que justament el 1481 recuperà aquests tres indrets en propietat l'infant Enric, comte d'Empúries i fill de Ferran el Catòlic. Anteriorment estaven empenyorats i eren en mans de la Diputació del General (l'antecedent de la Generalitat): que curiós que es reclamin justament aquestes propietats quan ja estan lliures de càrrecs.

Per tant, podem dir clarament que el document és una falsificació feta entre 1481 i 1521 en la qual hi ha una barreja d'elements que van des del segle XII fins als inicis del XVI, i que indiquen que els malfactors desconeixien força el context dels documents redactats a inicis del segle XII. És per això que, des del punt de vista d'un expert en diplomàtica (ciència que estudia els documents manuscrits), és una imitació for-

>> Façana de l'església de Sant Llorenç de les Arenes, on hi havia una comanda de l'orde de l'hospital de Sant Joan de Jerusalem.

>> L'església de Sant Llorenç de les Arenes, on a partir de 1236 es documenta una comanda hospitalera.

ça dolenta, però que podia passar com a bona per a altres persones que també desconeguessin el context del segle XII, com per exemple va passar amb els notaris i el jutge de Sant Jordi Desvalls que, en el segle XVI, copiaren el text, el signaren i donaren fe d'un document fals que per a ells era vertader.

Per a què s'utilitzà?

Si els hospitalers n'eren els principals beneficiats, és molt probable que fossin ells els que falsificaren o fessin falsificar el text que copiaren els notaris. Econòmicament, les coses no els devien anar gaire bé, ja que a començament del segle XIV sabem que a l'església de Sant Llorenç de les Arenes hi havia força desperfectes; que en aquesta època les comandes de Castelló d'Empúries i d'Avinyonet s'uniren per poder subsistir, i que a finals d'aquell mateix segle també s'hi ajuntà la de Sant Llorenç de les Arenes. Així, si aquest document s'hagués donat per bo, hauria significat una empenta econòmica considerable en patrimoni i rendes, però també en diners, sobretot si haguessin pogut cobrar tres-cents mil sous de cadascuna de les persones nobles que presumptament els havien usurpat béns (castell, notaries, drets, etc.).

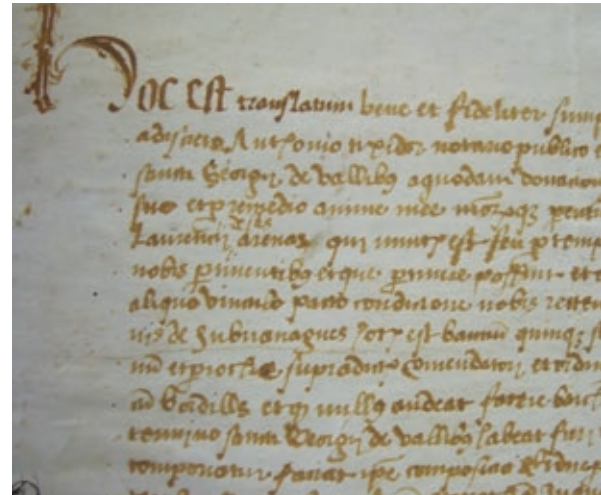
El que a hores d'ara ignorem és si els hospitalers tenien realment algunes de les propietats i concessions que apareixen al text o si totes eren inventades, ni tampoc sabem si el document es presentà en algun judici i si realment va tenir alguna repercussió econòmica, tot i que no creiem que la falsificació fes l'efecte desitjat, ja que després de

1521 (data en què se'n va fer la còpia) no sembla que hi hagués una millora econòmica clara, perquè anys després, a final de segle, a la unió de les tres comandes també s'afegí la d'Aiguaviva.

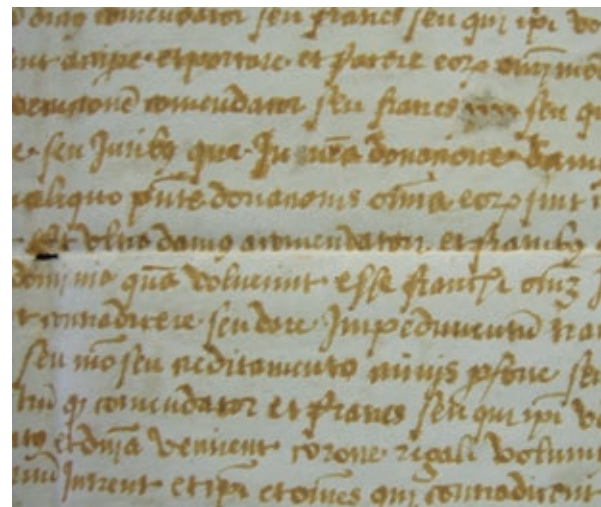
Pel que fa a la notaria i l'escribania, dubtem que passessin als hospitalers, perquè, tot i que a l'Arxiu Històric de Girona no es conserven documents de la notaria de Sant Jordi Desvalls d'inicis del segle XVI, hi ha pergamins a l'Arxiu Municipal de Girona datats del 1522 on apareix el notari Joan Pagès, substituït d'Antoni Teixidor, a la signatura del qual s'especifica que actua per autoritat del senyor del terme, que per altres documents sabem que era la família Biure i que habitava al castell.

El fet que l'única còpia que es coneix d'aquest document sigui a l'Arxiu Capitular de la Catedral de Girona ens pot indicar que la Seu també podia haver entrat en aquesta pugna, car sabem que a inici del segle XIV havia comprat al comte d'Empúries drets a Diana, Sobrànigues i Sant Jordi Desvalls, i que, per tant, li devia interessar tenir una còpia d'aquest document. Així, potser qui va encarregar la còpia als notaris no van ser els hospitalers, sinó els canonges de la Catedral per tal de saber què era el que reclamava la comanda de Sant Llorenç de les Arenes i poder-hi fer front en cas que amenaçés els seus interessos.

Tot i ser un text fals, una cosa veritable sí que ens diu: que a inicis del segle XVI la comanda de Sant Llorenç i els hospitalers de les contrades gironines necessitaven obtenir ingressos fos com fos.

>> Imatge de la còpia feta el 1521. A l'inici de la tercera línia es pot llegir el nom de Sant Jordi Desvalls. (Foto: ARXIU CAPITULAR DE GIRONA)

>> Cos principal del document núm. 2 desat a la carpeta de còpies de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Girona.

>> Part final del document, on apareix la signatura d'un dels notaris que va fer la còpia. (Foto: ARXIU CAPITULAR DE GIRONA)